

ALALIYA

***Xojiakbarova Omina Alishervnaning – “UNIVERSITY OF
MENEGMENTAND FUTURE TECHNOLOGIES” universitetini S554-23***

PPO'guruh talabasi

Anotatsiya: Alaliya – bu, odatda, odamning psixologik va jismoniy rivojlanishining cheklanishi yoki sekinlashuvi bilan bog'liq bo'lgan holat. U asosan, intellektual yoki psixologik qobiliyatlar, ijtimoiy munosabatlar va muloqotdagi qiyinchiliklar bilan xarakterlanadi. Alaliya, ko'pincha bolalik davrida rivojlanadi va ko'plab omillar, jumladan, genetik xususiyatlar, neyrobiologik o'zgarishlar va atrof-muhitning ta'siri bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Alaliya turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin: tilning rivojlanishining kechikishi, so'zlarni tushunish va aytishdagi muammolar, ijtimoiy o'zaro aloqalar o'zgarishi kabi. Bunday holatlar bilan kurashishda erta tashxis qo'yish va psixologik rehabilitatsiya muhim ahamiyatga ega. Davolash usullari odatda maxsus muloqot va tilni rivojlantirish mashqlari, shuningdek, psixologik qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Alaliya va unga o'xshash holatlar haqidagi ilmiy tadqiqotlar, shu bilan birga, turli davolash usullarining samaradorligini o'rganishga qaratilgan.

Kalit sozlar: Alaliya Til rivojlanishi Psixologik rivojlanish Intellektual kechikish Muloqot qiyinchiliklari Bolalar psixologiyasi Neyrobiologik omillar Ijtimoiy munosabatlar Tilni tushunish, So'zlashuv muammolari, Psixologik rehabilitatsiya Erta tashxis, Rehabilitatsiya usullari, Psixologik qo'llab-quvvatlash, O'zaro aloqalar, Genetik faktorlar, Kognitiv rivojlanish ,Muloqot texnikalari, Rivojlanish nuqsonlari,Til terapiyasi

KIRISH: Alaliya – bu til rivojlanishidagi kechikish yoki nuqson bo'lib, ko'pincha bolaning psixologik va nevrologik rivojlanishi bilan bog'liq. Bu holat tilni tushunish va so'zlashuvdagi muammolar bilan namoyon bo'ladi. Alaliya, asosan, bolalik davrida rivojlanadi va psixolingvistik rivojlanishning sekinlashishi sifatida

ko'rinadi. U turli sabablarga ko'ra yuzaga kelishi mumkin: genetik omillar, miya shikastlanishlari, neyrobiologik o'zgarishlar yoki atrof-muhitning ta'siri.

Alaliya bilan yashovchi bolalar tilni o'rganishda aniq qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ijtimoiy o'zaro aloqalarda muammolarni keltirib chiqaradi. Ularning o'z fikrlarini ifodalash yoki boshqalar bilan to'g'ri muloqot qilishdagi qiyinchiliklari, o'z navbatida, emotsional va psixologik muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Alaliya turli shakllarda bo'lishi mumkin: ba'zi bolalar so'zlarni tushunishda qiyinchiliklarga duch keladi, boshqalari esa so'zlarni aytishda yoki o'z fikrlarini to'g'ri ifodalashda muammolarga duch keladilar.

Erta tashxis va mos davolash, jumladan, maxsus terapiya va psixologik qo'llab-quvvatlash, alaliya bilan kurashishda muhim rol o'ynaydi. Alaliya mavzusi nafaqat til rivojlanishini o'rganish, balki psixologiya, nevrologiya va pedagogikaga oid keng ilmiy sohalarga ham aloqadordir. Bu holatni chuqurroq tushunish, bolalar rivojlanishini to'g'ri yo'naltirish va ularga kerakli yordamni ko'rsatish uchun muhimdir.

Alaliya kelib chiqish sabablari:

Nutq kechikishi, nutq rivojlanishining buzilishi yoki tilni yo'qotish holatlari ba'zida tug'ilishdan oldin yoki keyin og'iz sohasida jismoniy nuqsonlar paydo bo'lishi bilan bog'liq. Buning natijasida bolaning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun og'iz va tilni harakatlantirish qobiliyati sekinlashadi. Ammo, alaliyaga olib keladigan jismoniy bo'lmagan boshqa sabablar ham mavjud.

Alaliyaga olib kelishi mumkin bo'lgan sabablarga quyidagilar kiradi:

- Prenatal shikastlanish: Tug'ilishdan oldin miya yoki boshqa qismlar shikastlanishi.
- Perinatal shikastlanish: Tug'ilish oldi yoki tug'ilishdan keyingi jarohatlar.
- Intoksikatsiya: Zaharlanish yoki toksik moddalar ta'siri.
- Tug'ruqning patologik kechikishi: Tug'ruqning normadan uzoq davom etishi.

- Mexanik yordam bilan tugʻruq: Tugʻruq jarayonida texnik vositalar yordamida amalga oshirilgan amaliyotlar.
- Eshitish qobiliyatining pasayishi: Eshitish bilan bogʻliq muammolar nutq rivojlanishiga toʻsqinlik qiladi
- Virusli va yuqumli kasalliklar: Bosh miya va asab tizimiga taʼsir qiladigan infeksiyalar.
- Postnatal miya travmalari: Tugʻilishdan keyin miya jarohati olis

ALALIYA TURLARI

Alaliyaning motor va sensor turlari bor. Sensor alaliya kamdan-kam, motor alaliya esa koʻp uchraydi. **Motor alaliya** bu markaziy xarakterdagi organik buzilish natijasi hisoblanib, nosogʻlom nevrologik koʻrinish nutqning rivojlanishi jiddiy orqada qolishi. Motor alaliyaning nutqiy va nutquy boʻlmagan belgilari bor. Nutqiy belgisi leksik-grammatik, fonetik-fonematik buzilish boʻlib, bunday bolalar nutqni toʻliq idrok eta olmaydi. Ularning lugʻat boyligi kam bola kam va notoʻgʻri foydalanishadi. Ular oʻziga qaratilgan nutqni tushunadi. Ayrim tovushlarni talaffuz qilgani bilan tovush birikmalarini oʻzlashtira olmaydi, butun soʻz oʻrniga uning bir qismini aytadi (mas, mushukni „mu“ deydi) va hokazo. Motor alaliyaning nutqiy boʻlmagan belgilariga, motor va psixik rivojlanishidagi kamchiliklar yuzaga keladi. Ularda jismoniy yetishmovchilik, bir oyoqda tura olmaslik, chapaqaylik, samotik zaiflik kuzatiladi^[2]. **Sensor alaliyaning** asosiy belgisi bosh miyaning chap yarimshar yuqori qismining jarohatlanishidir. Bunday bola atrofdagilarning nutqini yomon tushunadi yoki mutlaqo tushunmaydi. Chunki ularda fonetik-fonematik idrok buzilgan boʻladi. Ular oʻzlariga berilgan nutqni qabul qilib, notoʻgʻri javob beradi. Bunda bola nutqining nihoyatda buzilishi ulgʻaygan sari ruhiy taraqqiyotda ham oʻz tengdoshlaridan ortda qolishiga sabab boʻladi. Sensor alaliyani korreksiyalash mootor alaliyaga nisbatan qiyinroq hisoblanadi, sensor alalaiya hozirgi kunga qadar chuqur oʻrganilmagan. Alolani korreksiyalashda logoped uchun eng asosiy ish bu lugʻat boyligi ustida ishlashdir. Alaliyaga yoʻliqqan bolalar maxsus maktablarda alohida usul bilan oʻqitiladi. Natijada, garchi uzoq vaqt davomida boʻlsa ham, ularning

ko'pchiligi (motor alaliya) nutqi tuzalib, odatdagi maktablarning o'quv dasturini o'tadilar.

ALALIYANINIG DAVOLASH TURLARI Alaliya uchun davolash va terapiya turli omillarga bog'liq, masalan, alaliyaning turi, sabab va darajasi. Nutq terapiyasi alaliyani tuzatishda eng keng tarqalgan va samarali usul hisoblanadi. Nutq terapevtlari bolalarda talaffuz va nutqni yaxshilashga yordam beradi, ularning nutq zonalarini faollashtirish va til ko'nikmalarini shakllantirish uchun turli mashqlarni qo'llaydi

- Maxsus davolash usullaridan biri – miyofunksional terapiya (MFT) bo'lib, yuz mushaklarining muvozanatini tiklashga qaratilgan. Bu terapiya bolalarning og'iz va yuz mushaklarini mustahkamlaydi va til shakllanishini osonlashtiradi va uni odatda nutq patologlarini tuzatadi.

- Uy sharoitida qo'llash mumkin bo'lgan mashqlar ham mavjud. Masalan, muntazam kitob o'qish va bola bilan sodda va tushunarli til orqali savol-javob qilishva jag' mushaklarini mustahkamlash va chaynash harakatlarini rivojlantirish uchun turli xil ovqat teksturalarini tavsiya qilinadi. Bu jag' mushaklarini rivojlantirish bilan birga, til shakllanishini ham qo'llab-quvvatlaydi, faqat terapiyaham alaliya bilan og'rigan bolalarda til va nutqni rivojlantirishda yordam berishi mumkin, chunki musiqa talaffuz va talaffuz ritmini yaxshilashga yordam beradi .

KELIB CHIQISH TURLARI Nutq kechikishi, nutq rivojlanishining buzilishi yoki tilni yo'qotish holatlari ba'zida tug'ilishdan oldin yoki keyin og'iz sohasida jismoniy nuqsonlar paydo bo'lishi bilan bog'liq. Buning natijasida bolaning so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish uchun og'iz va tilni harakatlantirish qobiliyati sekinlashadi. Ammo, alaliyaga olib keladigan jismoniy bo'lmagan boshqa sabablar ham mavjud.

Alaliyaga olib kelishi mumkin bo'lgan sabablarga quyidagilar kiradi:

- Prenatal shikastlanish: Tug'ilishdan oldin miya yoki boshqa qismlar shikastlanishi.

- Perinatal shikastlanish: Tug‘ilish oldi yoki tug‘ilishdan keyingi jarohatlar.
- Intoksikatsiya: Zaharlanish yoki toksik moddalar ta’siri.
- Tug‘ruqning patologik kechikishi: Tug‘ruqning normadan uzoq davom etishi.
- Mexanik yordam bilan tug‘ruq: Tug‘ruq jarayonida texnik vositalar yordamida amalga oshirilgan amaliyotlar.
- Eshitish qobiliyatining pasayishi: Eshitish bilan bog‘liq muammolar nutq rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi
- Virusli va yuqumli kasalliklar: Bosh miya va asab tizimiga ta’sir qiladigan infeksiyalar.
- Postnatal miya travmalari: Tug‘ilishdan keyin miya jarohati olish.

ALALIYANING BELGILARI : Alaliyaning birinchi belgisi – bolaning o‘z yoshiga mos ravishda nutq rivojlanishidan ortda qolishidir. Nutq rivojlanishining dastlabki rivojlanish bosqichidagi belgilar:

- 12 oylik: Odatda, bola ilk so‘zlarni talaffuz qila boshlaydi. Agar bola 12 oydan keyin ham gapirmasa va „xayr“ deganda qo‘l silkitmasa yoki predmet va odamlarni ishora qilmasa, bu tashvishlanishga sabab bo‘lmasligi mumkin.
- 15-18 oylik: Agar bola „mama“ yoki „dada“ so‘zlarini aytolmasa, „salom“ yoki „xayr“ degan so‘zlarga javob bermasa va ko‘p ishoralar orqali o‘zini ifodalayotgan bo‘lsa, bu nutq rivojlanishida jiddiy kechikish belgisi. Shuningdek, 12 oylikda taxminan 2-5 ta so‘z, 18 oylikda esa 15 ga yaqin so‘z o‘zlashtirgan bo‘lishi normal hisoblanadi.
- 2-4 yosh oralig‘ida: Bu yoshda bola o‘z-o‘zidan so‘z va iboralarni tuza olmasa, oddiy buyruqlar va ko‘rsatmalarni bajara olmasa yoki to‘g‘ri so‘z bog‘lanmalarini amalga oshira olmasa, bu nutq kechikishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, 2 yoki 3 so‘zdan iborat oddiy gaplarni tuza olmasligi ham kechikishning yana bir belgisi.

Alaliyani boshqa patologiyalarni farqlash muhim, chunki alalik bolalar ko‘pincha aqliy rivojlanish kechikishi bilan bir xil alomatlarni ko‘rsatishi mumkin.

Ammo alaliatik bolalar ijtimoiy aloqaga kirishish, orientatsiyalash va imo-ishoralarni tushunishda yaxshi bo'lishadi. Nutq patologiyalari ko'pincha aqliy rivojlanish normal bo'lgan bolalarda ham uchrash mumkin, ammo ba'zi maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar alohida yordamga muhtoj bo'lishadi

Alaliya, bolalar til rivojlanishidagi muammolarni ifodalovchi psixolingvistik holat bo'lib, u tilni tushunish va ifodalashdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq. Bu holat ko'pincha bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishiga ta'sir qiladi, shu bilan birga, uning emotsional va psixologik holatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Alaliya turli sabablarga ko'ra rivojlanishi mumkin, jumladan, genetik omillar, neyrobiologik o'zgarishlar, atrof-muhitning ta'siri va boshqalar.

Erta tashxis qo'yish va to'g'ri davolash usullari alaliya bilan yashovchi bolalarning muvaffaqiyatli rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Davolashning samarali usullari orasida til terapiyasi, psixologik qo'llab-quvvatlash va maxsus reabilitatsiya mashqlari mavjud. Bularning barchasi bolaning tilni tushunish va ifodalash qobiliyatlarini yaxshilashga qaratilgan.

Shuningdek, alaliya bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar til rivojlanishini va muloqotdagi qiyinchiliklarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu tadqiqotlar alaliyaning oldini olish va davolash usullarini takomillashtirishga imkon yaratadi. Shunday qilib, alaliya nafaqat tilni o'rganish muammosi, balki psixologik va nevrologik rivojlanishning turli jihatlari bilan bog'liq muhim masala bo'lib, unga to'g'ri yondashuv bolaning to'liq rivojlanishiga xizmat qiladi.

Yuqoridagi barcha nuqtalar alaliyaning murakkab, ammo davolanishi mumkin bo'lgan holat ekanligini ko'rsatadi, va bolalarning bu muammolar bilan kurashishida oilalar, o'qituvchilar va mutaxassislarning hamkorligi zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL. 5.1.B.271-275.

2. Хайдаров, С. (2023). Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakllantirishi. Цифровизация современного образования: проблема и решение, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С. А. (2023). ТАРИХ ДАРСЛАРИДА САНЪАТ АСАРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Oilalar da farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir etkazish. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
8. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissin i tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.